

SOC284 Úvod do sociální gerontologie

Environmentální gerontologie – Stárnutí a prostor

Lucie Galčanová

Prezentace je určena pouze pro studijní potřeby, prosím abyste ji nijak nešířili mimo okruh studujících SOC570 na podzim 2017. Děkuji.

Struktura setkání

- Seznámení
- Uvedení do environmentální gerontologie
- Zadání terénního cvičení
- Procházka s pozorováním v terénu
- Prezentace a reflexe pozorování
- Zadání seminární práce

Karel Čapek: KLIKA

„Cítit se někde doma“ je cit náramně složitý a nelze ani vypočítat, co v něm všechno vězí: morální důvěra a tělesné pohodlí, poetické zkušenosti i praktické motivy, zvyk i nějaký pohanský mysticismus; ale ve zkratce bych řekl, že **„cítit se někde doma“ znamená naléztí potmě kliku na první hmátnutí.** Nemyslím tu jen na různé fyzické a prostorové výhody, že si na příklad při tom nerozbijete koleno o židli, neporazíte sloupkové hodiny a nenaběhnete čelem na roh skříně; myslím na slepou a mystickou důvěru, že klika je tam, kde je, že je dokonce tam, kde má být; že je na svém místě a ve zvláště příznivém směru; že není ani příliš vysoko, ani příliš nízko; že je právě tam, kam vztáhnete dlaň; že na vás zrovna čeká a horlivě vám podává ruku; že vás bezpečně vede a nenechá vás tápat v propasti nejistot; že se neoctnete náhle v kosmické prázdnotě, kde na vás číhá nekonečno a nepoznatelno a jiná strašidla temnot. Je to zkrátka dobrá a spolehlivá klika, klika oddaná a neselehávající, jedinečná klika domácí.

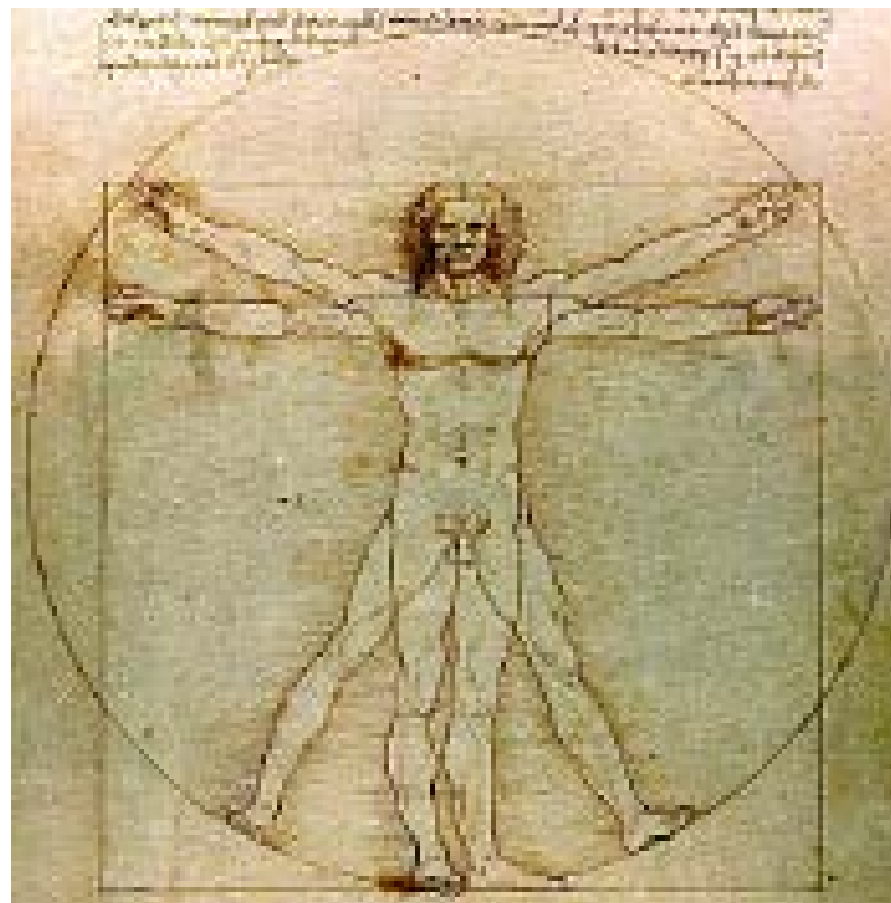
Domov

“K tomu, co moderní filozofové nazývají „**přirozeným světem**“, patří i kategorie domova (Patočka ji analyzoval už před válkou). Pro každého člověka je domov **jednou ze základních existenciálních zkušeností**. To, co vnímá člověk jako svůj domov (ve filozofickém slova smyslu), lze přirovnat **k souboru soustředných kruhů, v jejichž centru se ocitá naše „já“**. Mým domovem je místnost, v níž nějaký čas žiji, na kterou jsem si zvykl a kterou jsem tak říkajíc **potáhl svým neviditelným povlakem** (vzpomínám si například, že i vězeňská cela mi byla svého druhu domovem a vždycky jsem zakoušel jako velkou újmu, když jsem se musel náhle přestěhovat do jiné: byla sice naprosto stejná jako ta předchozí, ba mohla být i lepší, nicméně já ji zakoušel jako něco cizího a nepřátelského, cítil jsem se v ní zprvu vykořeněn a obklopen cizotou a **vyžádalo si určitý čas**, než jsem se v ní zabydlil, zdomácněl, zvykl si na ni a zbavil se svého stesku po cele předchozí).“

(Havel 1999: 8)

Domov

- Korporealita
- Temporalita
- Prostorovost
- ... jako extenze „Já“
- ... jako sdílená zkušenost

Tělo

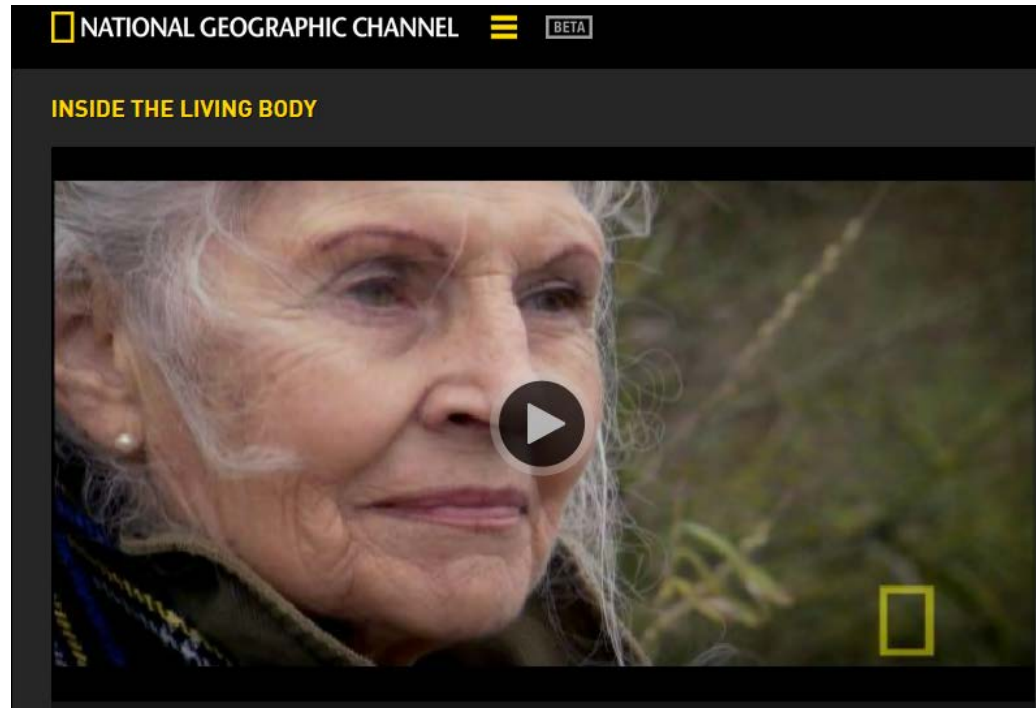
prostorová dimenze „Já“, skrze povrch těla, kontakt s jinými těly a okolím

kontrola nad tělem a vnitřním prostorem není nikdy úplná

tělesné hranice, nestálá a obnovující se struktura

tělo jako pole moci, disciplinace stárnoucích těl, antiageing

tělo jako základní kontakt s prostorem a jako společenský aktér

Kontrola nad tělesnými projevy jako základ „civilizačního procesu“ skrze socializaci, racionalizaci a individualizaci těl:

„Bringing bodily functions under social control, emphasizing the importance of poise and self-discipline, and locating identity specifically within the body were, for Elias, key developments in the emergence of modern ideas about people's relationships with each other and the development of separate public and private selves.“

(Gilleard, Higgs 2000)

Rozdíl mezi „**třetím**“ a „**čtvrtým**“ věkem definován jako rozdíl mezi přírodou a kulturou, mezi občanskostí a „přežíváním v rámci interpretativních struktur druhých“:

„While the third age is emerging as an increasingly important arena where power, status and citizenship can be played out, those in the fourth age or deep old age seem excluded from such a role. They are left to occupy the position of being nature's, not society's, casualties.“

(Gilleard, Higgs 2000: 162)

Stárnutí a prostor

- Snižující se mobilita
- Zvyšující se disabilita
- Potřeba soukromí
- Uchování autonomie
- Kontinuita identity
- Riziko institucionální izolace
- Riziko osamocení

Tělo a tělesnost jsou „problematické“, jejich pozice je kontradiktorní a a komplexní – na individuální úrovni je stále třeba řešit otázku, jak s ním nakládat. Je „naše“ a zároveň není.

„The body clearly is not without material reality, but that reality can only be expressed through social terms.“ (G., H. 2000: 142)

Tělo

- Tělo jako sociální aktér
- Komodifikace zdraví a krásy
- „Riziko“ a nejistota jako nezamýšlený důsledek rozvoje bio-technologií
- Fyzické a vzhledové proměny jako nedílná součást sociální konstrukce stáří

Diskurzy domova

Mytický – vzpomínání, nostalgie, místo návratu

Utopický - domov jako cíl, směřování, snění

Dystopický – domov jako místo ohrožení a nebezpečí, domov jako pevnost

Domicida – násilné zničení a ztráta domova, trauma v důsledku nuceného vymístění

Ontologické bezpečí

Důvěřivé „bytí ve světě“, důvěra (confidence), „kterou má většina lidských bytostí v trvalost své vlastní identity a ve stálost sociálního a materiálního prostředí svého jednání. Pocit spolehlivosti osob a věcí (...) je základem pocitů ontologického bezpečí.“

(Giddens 2003: 85)

- (i) **domov** je místem stálosti sociálního a materiálního prostředí
- (ii) je prostorovým kontextem, v němž se odehrávají každodenní rutiny spojené s lidskou existencí,
- (iii) je místem, ve kterém lidé nejsilněji pociťují možnost kontroly nad svými životy, cítí se mimo dosah společenského dohledu, který je součástí dnešního světa a
- (iv) domov je konečně také pevnou základnou, kolem níž jsou konstruovány osobní identity.

(Dupuis – Thorns 1998: 29)

Časovost stárnutí

Baars (2015) rozlišuje tři dimenze:

- 1) Přírodní, biologickou
- 2) Sociokulturní
- 3) Osobní

Chronologizace věku a životního běhu = představa, že uvedení určitého věku od momentu narození poskytne informace o k věku se vztahujících vlastnostech standardizace, vytváření norem

Stárnutí v místě

- 1) Physical insiderness
- 2) Social insiderness
- 3) Autobiographical insiderness

„Dobré“ stárnutí v místě

- kvalita obytného a širšího prostředí
- finanční dostupnost
- fyzická dostupnost
- bezpečí

Význam domácího prostředí

1. Kognitivní a behaviorální kontrola nad prostorem
2. Manipulace s prostorem, dekorativní praktiky
3. Udržení kontinuity skrze významná místa, osoby minulosti

(Markus 1995)

- **Genderovanost** vztahu k domácímu prostoru

Z výzkumu „Stárnutí v prostoru“

63% žije v městě současného bydliště od narození

24% žije od narození ve stejném bytě

76% se přistěhovalo, z toho žijí v domácnosti průměrně 31,5 roku

62%, resp. 92% uvedlo, že si přeje strávit zbytek života ve svém
současné domě/bytě

Předvídatelnost prostředí

- „*No nedá se říct [že jsem tady] spokojenej, ale já bych ... víte, starej strom přesazovat není dobré,*“
  - „*mám tady madla, jinak se můžu opřít o tu pračku, rozumíte, tady toto je taky madlo, ten věšák, čili to se můžu zachytnout kdekoliv, kdybych se zakymácel.*“
- ⇒ Pocit bezpečí vyplývá z **předvídatelnosti** a **spolehlivosti** fyzického prostředí (může se o něj doslova „*opřít*“).
- Možnost uchování kontaktu s „vnějším“ světem – **surveillance zone** (Rowles 1981)

Elderly Woman by Chalmers Butterfield

Environmentální centralizace (environmental centralisation)

„V zimě v tý kuchyňce, tam prostě mi mrznou ruce. Musím se prostě jít ohřát a teprve takhle já vařím. Já si naštěstí navařím na tři dni, protože mně nevadí jíst tři dni jedno a to samý“

Nadspotřeba bydlení (housing overconsumption)

„jakmile jeden z těch dvou partnerů odejde, tak už to není ono ... už se žije hůř, protože když to tak vezmete, když jsou dva nebo jeden, musí se topit ... byly dva příjmy, takhle je jeden... a nic vám neubýlo. Já mám z toho druhýho pokoje tak skoro skladiště, víte?“

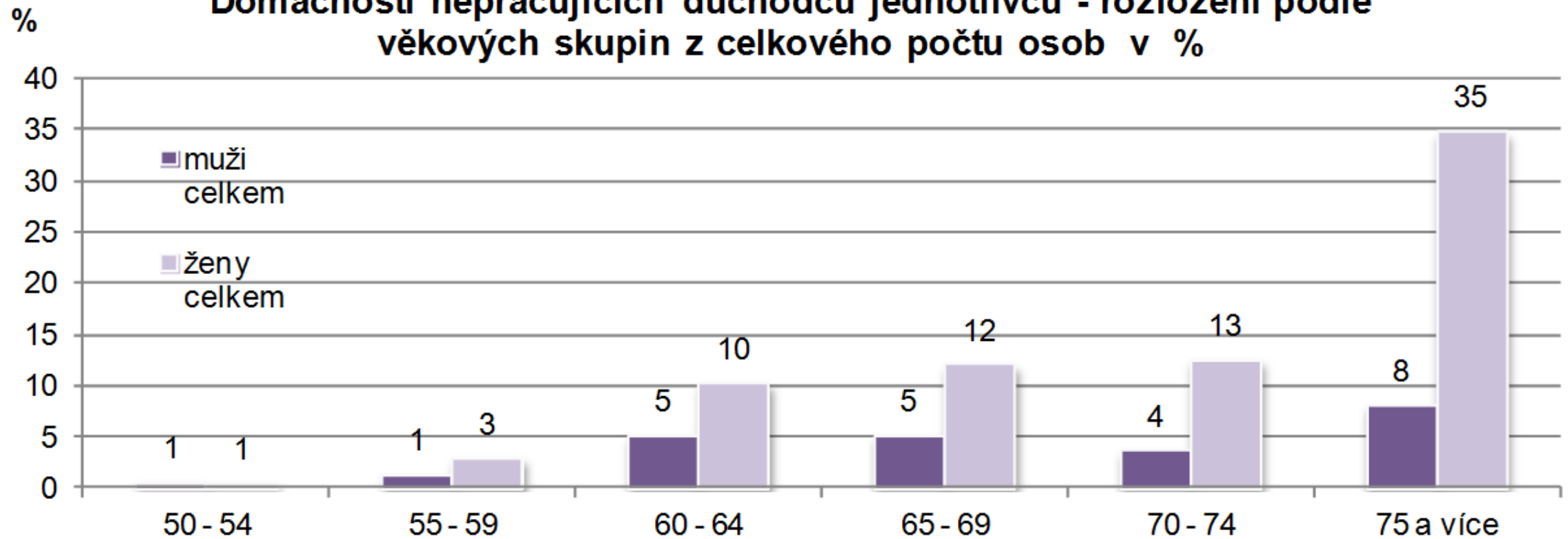
Finanční náročnost bydlení

„Jo, protože já kdybych neměla tak hodnou rodinu, tak bych tady v tomto bytě bydlet nemohla, protože celý můj důchod a nemám nějak jako malej důchod [by šel celý na bydlení...]. No já jsem, my jsme tady původně platili pár stovek, pak to skočilo na pět tisíc a teď je to bez pětistovky deset, protože tady jsou velké plochy [...] Protože já tady bydlím skoro padesát let, že a já já su tady zvyklá, protože tam to s to jsou čtyři okna, hodně světla, no a že mám tak strašně hodnou dceru a ještě hodnějšího zete, že to holt jako nějak jde, no.“

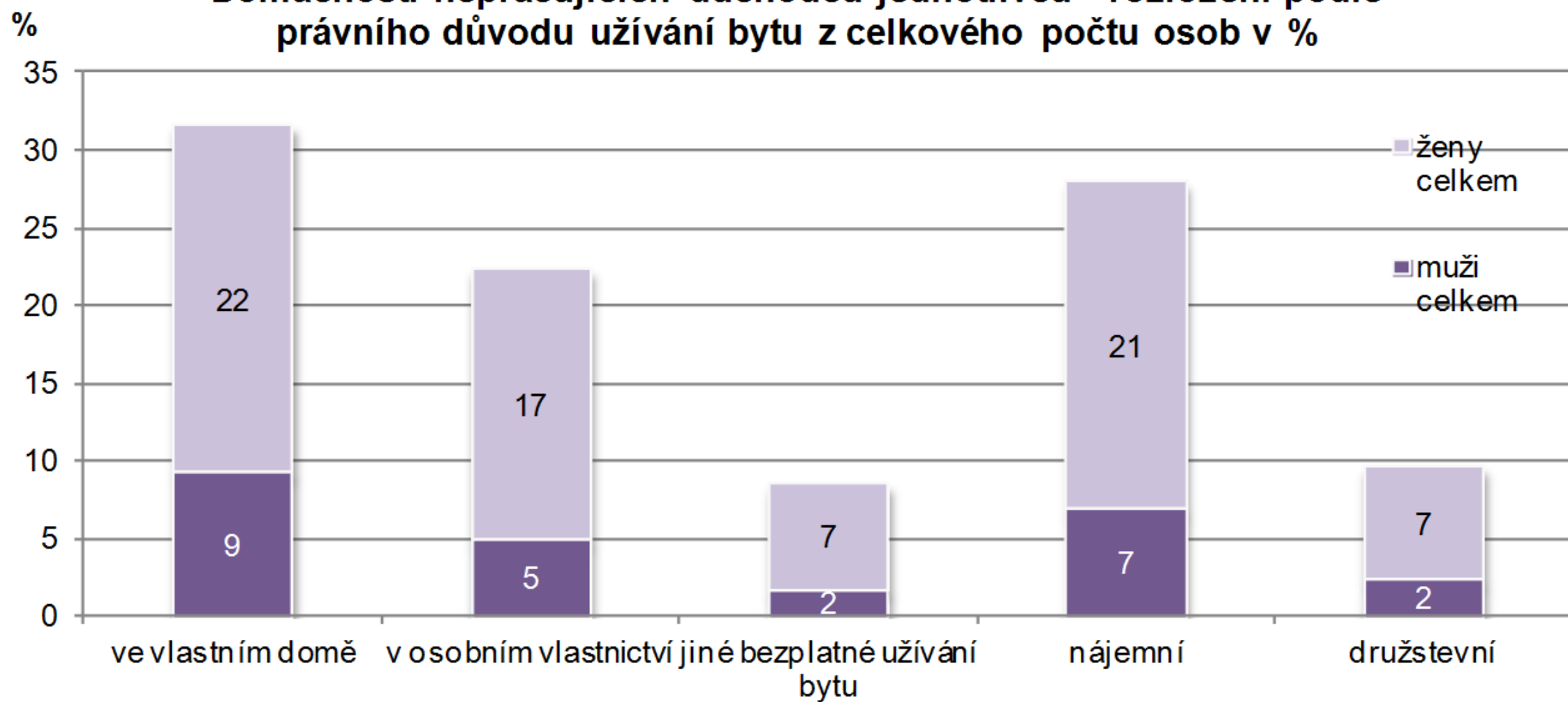
Důvody posledního stěhování

Potřeboval/a jsem větší nebo menší byt	19
Chtěl/a jsem levnější bydlení	15
Přenechal(a) jsem své bydlení dětem/vnukům	13
Už jsem nemohl(a) utáhnout nájem“	11
Ze zdravotních důvodů	8
Špatný nebo nevyhovující stav původního bytu/domu	6
Stěhoval(a) jsem se za partnerem/partnerkou	5
Chtěl/a jsem bydlet zrovna tady	5
Nátlak majitele/majitelky původního bytu/domu	3
Stěhování z nájmu do „vlastního“	3
Jen jsem chtěl(a) změnu	3
Něco jiného (především rodinné důvody)	3
Problematické okolí původního bydliště	2
Chtěl(a) jsem být blíže dětem	2
Kvůli bariérám v původním bytě/domě či okolí	1

Domácnosti nepracujících důchodců jednotlivců - rozložení podle věkových skupin z celkového počtu osob v %

Domácnosti nepracujících důchodců jednotlivců - rozložení podle právního důvodu užívání bytu z celkového počtu osob v %

Strukturální podmínky bydlení

Proměny trhu s bydlením po roce 1989 - restituce / privatizace / deregulace

Vlastnictví / Nájem

„Poslouchejte, já už bych se nikam nestěhoval, proto jsem to koupil, abych nemusel jít do domova důchodců, protože to je zlatá klec.“

„já to tu vlastním, mě odsud nikdo nedostane“

„Padesát let, co ten dům stojí, já su tady od začátku, tak do toho nevrazili ani korunu. Co si lidi sami nespravili, to spravený nebylo.“

Příprava na stárnutí v místě

„Já mám pěkný byt, já jsem ho nechala zregenerovat, všechny nátěry nový, parkety odrbaný nalakovaný, všechno. Nová domovka mně na to nedala. [...] Já jsem si říkala dobře, tak jsem prostě do toho ty peníze dala, protože mám ráda pěkný prostředí, řekla jsem si abych to v klidu a v pěkným dožila. No, tu máš, čerte kropáč, co se bude dít dál, já nevím, tak hledám výměnu. Jednopokojovej byt, abych nemusela moc do schodů, tak do prvního poschodí, ale aby to mělo balkon, protože až přestanu chodit a jestli mně to takhle progresivně půjde dál, tak nevím, co se bude dít, abych aspoň na ten balkón na ten vzduch mohla no.“

Senioři ve veřejném prostoru

Urbánní prostředí a stárnutí

Podporující / enabling

- Možnost selektivních sociálních vazeb
- Hustota osídlení a pohybu v ulicích
- Pestřejší nabídka bydlení
- Vysoká hustota služeb
- Hromadná doprava usnadňující každodenní mobilitu

Omezující / restricting

- Rizika izolace obyvatel, především z nízkopříjmových skupin
- Násilí a městský strach
- Degradace levného bydlení
- Struktura zdravotní péče a sociálních služeb
- Znečištění (prach, hluk)
- Tempo, rychlost
- Dominance osobní dopravy

Rizika urbánního prostředí

- Riziko pádu
- Nedostatečně upravené povrchy
- Nedostatek laviček
- Nedostatek veřejných WC
- (Bez)bariérovost městského prostředí
- Příliš rychlé tempo změn (prostředí i služeb)

Prostorová / environmentální spravedlnost

Spatial justice – (ne)rovná distribuce environmentálních rizik a zátěže či environmentálních zdrojů

Naříklad nerovná distribuce smrti:

- Vlny veder (USA, Francie) – 2/3 obětí byly v seniorském věku
  - Institucionální izolace
  - Nedostatek sociálních vazeb
  - Chudoba
  - Etnicita

Environmentální kompetence = relativně autonomní a bezpečné užívání prostředí (Phillips 2005)

- schopnost dané osoby
- charakteristiky prostředí

Většina seniorů žádná pohybová omezení mít nemusí, nicméně se zvyšujícím se věkem a celkovou křehkostí roste ve srovnání s mladšími věkovými skupinami také intenzita využití domova a jeho bezprostředního okolí (Sýkorová, 2008).

Prostorový ageismus

„**Prostorový ageismus** je specifickou formou věkově založené exkluze, tedy omezení přístupu ke zdrojům, které se odehrávají v prostoru a skrze prostor, a to jak cíleně, tak jako vedlejší, nezamýšlené důsledky kvalit a charakteristik fyzického prostředí, případně jednání, politik a institucionálních strategií, které jej spravují a v něm operují.“

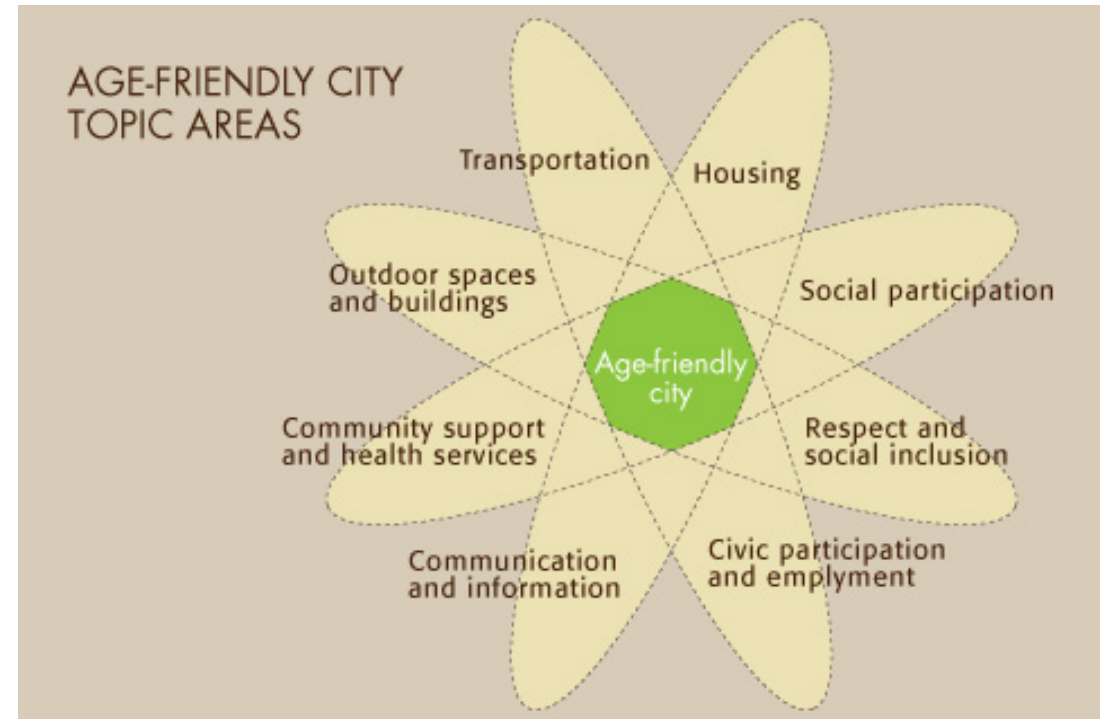
(Vidovičová a kol. 2013: 165)

Ageismus v urbánních studiích:

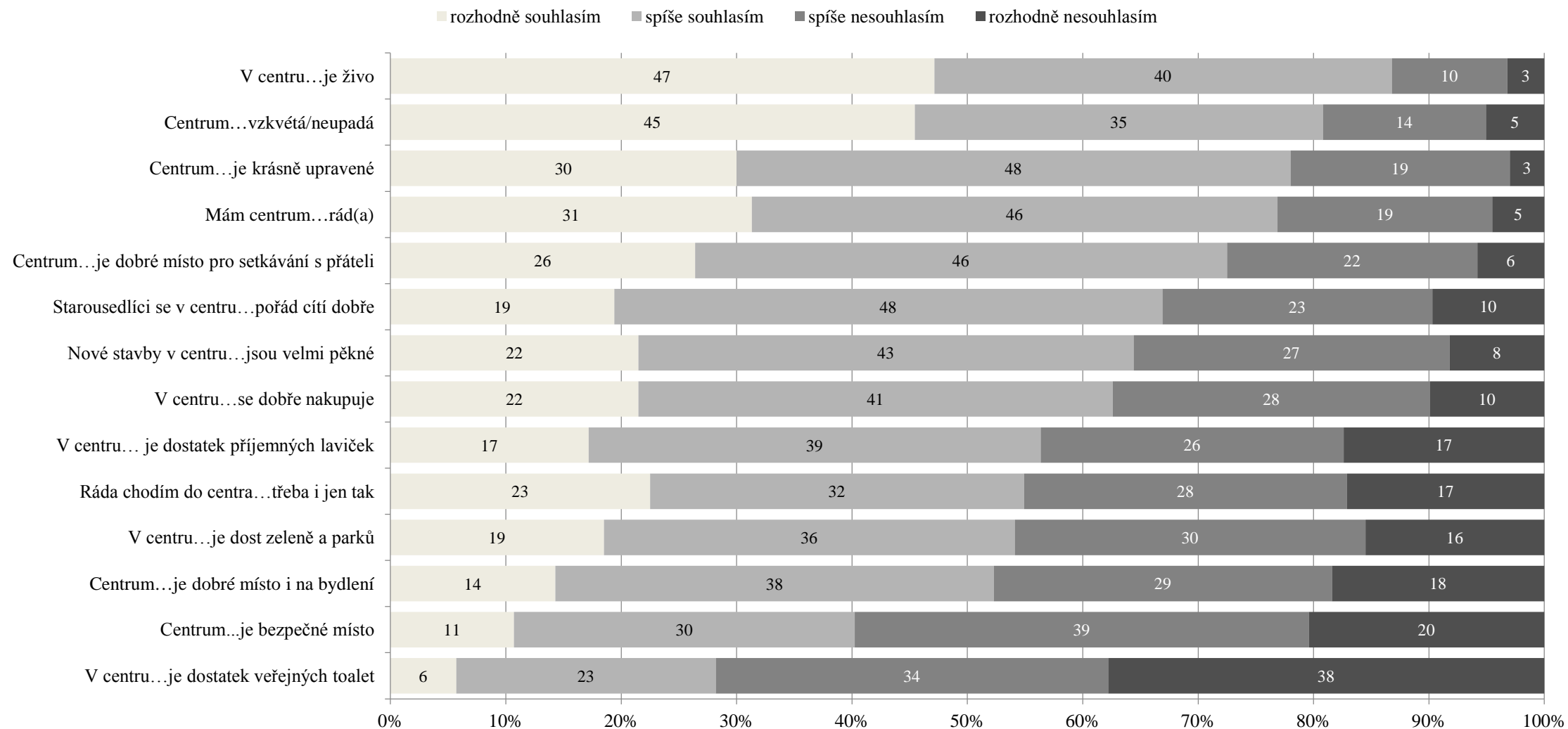
- Přehlížení tématu stárnutí
- Negativní konotace populačního stárnutí

Age-friendly city

- WHO (Plouffe a Kalache 2010)
- Design for potřeby lidí různého věku
- Disablement $\Rightarrow$ Enablement
  - Fyzická dostupnost
  - Blízkost / blízký vztah
  - Bezpečnost
  - Finanční dostupnost
  - Inkluzivnost

Hodnocení centra města

Proměny urbánního prostředí očima obyvatel

„ta Stodolní ulice ta nám tu pije všem krev. ... Pije se tady, fetuje, potom kravál nemůžete v létě mít, v zimě to není slyšet, protože máme, nám dávali nové okna, takže máme dobré těsnění, dobré okna. No, ale v létě, jak musíte mít okno otevřené, když je horko, tak tu se nedá spát“.

Pozastavuje se také nad rekonstrukcí ostravského Masarykova náměstí, které se jí nelíbí: *„Kdysi to bylo hezčí. Tam byla fontána ... Jenomže teď, tam tryskají [ze země], jestli jste tam někdy šla v létě ... tam se i koupou.“*

Dominantní narativy změny v různých městech

Praha – „cizinci“, proměna funkcí, strach z vymístění

- *„celá Americká je vystěhovaná, jsou z toho udělaný kanceláře“*

Ostrava – vyprázdňenost centra, vylidňování, „komunitní“ minulost vázaná na velké podniky

- *„tmavý okna, nikde se nesvíí večer“*

Brno – studentifikace

- *„studenti to spíše zaplatí“, „Na té Jaselské tady taky, tady se – tady přibylo restaurace, nebo vůbec v okolí tady, když jsem to počítal nedávno, tak protože jsem říkal, že tady bydlíme 35 let, tak tady bylo v tom [...] tady bylo asi 8 hospod, já nevím, dvě lékárny a dvě knihy, no tak dneska je tady nějakých 55 hospod.“*

Nepřívětivost prostředí

„Nebo teď jsem teda se vypjala, byla jsem sice ještě s berlema, ale krásně jsem tam došla, od krematoria k nám na hřbitov kolem Věch svatých, a na té zastávce Krematorní, tam tvrdošíjně není teda opravdu lavička. Tam všichni ti pozůstalí a je jich mraky právě docela starejch, tak tam si sednou na nějaký ten betonový kvádr, který tam tvoří zábranu, aby ten svah nejel.“

Biografická kontextualizace

„Spočívá v tendenci seniorů dávat své postoje k současnému stavu, ať již osobní situaci, ale především ve vztahu k proměnám okolí, do souvislosti se svojí životní, biografickou zkušeností a také s percipovanou situací určitých kategorií osob ve svém okolí (sociální komparace). Když hovoří o tom, zda je současná situace lepší či horší, *„než to bylo dřív“*, poukazují často na to, že *„asi je to tím, že znám tu Ostravu od té doby, kdy jezdily dřevěné tramvaje“*, že se v jejich čtvrti *„chodilo polama“* a brali gumáky a *„přezouvali se u tramvaje“* či pamatují *„černou“*, znečištěnou Ostravu.“

(Vidovičová a kol. 2013: 228)

Environmentální centralizace

Berta: „*No, měli jsme zahrádku, na Červeném kopci, ale vzhledem k tomu, že tákhle jdete do kopce a když jdete zpátky z kopce, a nesete třeba nějakou tu úrodu, tak to už já s mýma končetinama nemůžu zvládat. (...) Takže já už tam nechodím, já už nemůžu, já bych to nezvládla. A jinak tam v té zahradě tam jsem byla ráda, to bylo moje, mně nedělá potíže ostříhat, ořezat stromy, to já všechno umím, to jsem se naučila od dědečka.*“

Tazatelka: „*Krásný.*“

Berta: „*To vše, to všechno ovládám. Takové ty zahradnické práce a to všechno, tak to bylo prostě moje, no, teď už nemůžu, takže pánbůh zaplať, že mám balkon. Takže na tom balkoně se vyžívám takhle, že lidi z baráků ze sousedních toho dvora vždycky se chodí a „jakože tam nemáte letos ty červené kytičky?““*

Význam městské zeleně

Zeleň jako strážce času

„Však tu je hezky, dívejte, jak listí začne růst, to vám je tak krásné jak to zazelená. Kaštany tu mám tři, kvetou.“

Pocit bezmoci

„Tam stály tři krásné stromy, že? A nevím, kdo z toho má jaký kšeft, oni je sundali, to parkoviště se nezvětšilo ani o jedno auto, nastavěli tam betonové bloky. Ať mi někdo vysvětlí, komu ty stromy vadily. (...) Můžu vám říct, že když jste v té betonové džungli a je třicet stupňů, tak je to fyziologicky velmi nepříjemné. Když tady máme dvůr, kde je pár stromů, je neuvěřitelné, co dělá těch pár stromů s tím kyslíkem, s tou teplotou, s takovým tím pocitem, víte?“

Sociální distance v městském prostoru

Symbolické a sociální hranice, kategorizace

- Bohatí cizinci (majitelé)
- Pracující cizinci (majitelé obchodů)
- Bezdomovci
- „Cikáni“, nepřizpůsobiví
- Studenti
- Politici

Ambivalence dopadů změn

1) Rekonstrukce a revitalizační změny – neracionalita, neužitečnost

- náměstí Svobody, kde byla položena nová dlažba „*jak to dneska vypadá, je to hrozný*“
- hodnocení není ani tak estetické, jako praktické či funkční: hlavním problémem je udržení čistoty „*jako zásadní problém toho prostředí*“, kdy „*člověk se ne jenom (důraz) stydí, a dneska bych řekl, že se dokonce štítí*“.

2) Opravy domů jsou sice pozitivní změnou, ovšem v závislosti na cíli těchto oprav

- „*Protože na ulici se spravilo jako několik tady domů poblíž jako naproti a tady vedle, a to se použilo k bydlení, ale zase třeba na druhou stranu [...] nám se stala ta věc, že do vnitrobloku nám vestavěli podzemní garáže dvoupatrové, jo, až k hranici našeho pozemku, a postavili na tom jako čtyřpatrový vnitřní dům [...] někteří nájemníci tam zůstali, ale částečně jako je používán jako penzion, protože uprostřed jsou dvě spodní patra pro nějakou chirurgii plastickou.*“

3) **Nové majetkoprávní vztahy - nejistota**

- zvyšování ekonomického statusu lukrativní lokality - strach z vymístění: *„Ukazuje se, že jaksi by bylo asi, podle našeho názoru, vhodné i z toho našeho domu udělat nějaký penzion, protože je to propojené právě, už jsou tam udělané schody ze zahrady a je to propojené právě s tou chirurgií [...] takže si myslím, že tam je takovýhle zájem, aby nás dostali pryč [...] potom až bude nájemné uvolněné, tak nám nasadí takový nájem, že ho nebudeme schopní, už ani teď to zvýšení nájemného nejsme jako důchodci schopní zvládnout.“*

Zadání seminární práce

Jako inspiraci využijte cvičení provedené na hodině.

Pro seminární práci můžete využít stejný prostor, případně zvolit jinou lokaci.

Zpracujte prosím své závěry do podoby souvislého textu - pokuste se na základě první zkušenosti s pozorováním navrhnout vlastní výzkumnou otázku vztaženou k (ne)přátelskosti místa k lidem vyššího věku, která Vaše pozorování více zaměří - a vraťte se ještě jednou do terénu s touto otázkou. Zpracujte terénní poznámky a další formy záznamu (fotografie, kresba, nahrávka) podle vlastního uvážení a využijte je v textu (jako podporu argumentů, jako ilustraci), nezapomeňte napsat i (opravdu) stručnou metodologickou reflexi.

Shrňte své odpovědi na otázku a interpretujte je s pomocí textů z povinné četby a dalších alespoň 3 odborných textů, které k tématu dle vlastního uvážení dohledáte.

Výsledný text o délce 2-3 normostran prosím **vložte do odevzdávárny ISu do 7.11.17**. Můžete pracovat i ve dvojicích, pak bude délka výsledného textu 5 normostran.

Seznam literatury

- Baars, J. (2015). Time in late modern ageing. *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*.
- Dupuis, A., Thorns, D. C. 1998. „Home, home ownership and the search for ontological security.“ *Sociological Review* 46 (1): 24–48.
- Giddens, A. (2003). *Důsledky modernity* (2. vyd). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Gilleard, C. J., & Higgs, P. (2000). *Cultures of Ageing: Self, Citizen, and the Body*. Pearson Education.
- Havel, V. (1999). *Letní přemítání*. Praha: Torst.
- Phillips, D. et al. 2005. „Ageing and the Urban Environment.“ Pp. 147–163 in G. Andrews, D. Phillips. *Ageing and Place*. New York: Routledge.
- Plouffe, L., & Kalache, A. (2010). Towards Global Age-Friendly Cities: Determining Urban Features that Promote Active Aging. *Journal of Urban Health*, 87(5), 733–739.
- Rowles, G. D. (1981). The Surveillance Zone as Meaningful Space for the Aged. *The Gerontologist*, 21(3), 304–311.
- Sýkorová, D. (2008). Prostor a věci v kontextu stáří. *Sociologický časopis*, 44(2), 401–421.
- Vidovičová, L., Galčanová, L., Petrová Kafková, M., & Sýkorová, D. (2013). *Stáří ve městě, město v životě seniorů* (Vyd. 1). Praha, Brno: Sociologické nakladatelství, Masarykova univerzita.